

Zgodnji govorni razvoj: Varovalni in dejavniki tveganja v družinskem okolju

EARLY LANGUAGE DEVELOPMENT: PROTECTIVE AND RISK FACTORS OF FAMILY ENVIRONMENT

Ljubica MARJANOVIČ UMEK¹, Urška FEKONJA¹

¹ Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Kaj je znanega?

Obdobji dojenčka in malčka sta občutljivi obdobji za razvoj govora. Zgodnji razvoj besednjaka in slovnice z vidika količinskih in kakovostnih razvojnih sprememb poteka hitro, pri tem pa je ključno spodbudno okolje in dejavnosti, med katerimi odrasli dojenčka in malčka spodbujajo v območju bližnjega razvoja.

Kaj je novega?

Gre za ugotovitve dveh študij o razvoju govora slovensko govorečih dojenčkov in malčkov v povezavi z nekaterimi družinskimi dejavniki. Poznavanje specifičnih značilnosti zgodnjega razvoja govora omogoča razlikovanje med individualnimi razlikami znotraj normativnega razvoja ter razvojnimi zaostanki. Slednji zahtevajo zgodnjo razvojnopsihološko diagnostiko ter ustrezno strokovno pomoč.

Navajajte kot:

Marjanovič Umek L. et al. Zgodnji govorni razvoj: Varovalni in dejavniki tveganja v družinskem okolju. Javno zdravje 2019; 02: 1-20.

Prispelo:

23. 8. 2018

Sprejeto:

10. 12. 2018

Korespondenca:

ljubica.marjanovic@ff.uni-lj.si

Članek je licenciran pod pogoji Creative Commons Attribution 4.0 International licence. (CC-BY licenca). The article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY license).

Izvleček

Uvod: Razvojni obdobji dojenčka in malčka sta občutljivi obdobji za razvoj govora. V prispevku so prikazane ugotovitve dveh študij, prečne in vzdolžne, katerih namen je bil preučiti značilnosti zgodnjega razvoja govora slovensko govorečih dojenčkov in malčkov v povezavi z nekaterimi dejavniki družinskega okolja. **Metode:** V vzorca obeh študij je bilo skupno vključenih 563 slovenskih dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 31 mesecev. Starši so z Listo sporazumevalnih zmožnosti ocenili različne vidike govora dojenčkov in malčkov, in sicer uporabo gest, razumevanje in rabo besed ter slovnično strukturo stavkov. **Rezultati:** Dobljeni rezultati so pokazali, da zgodnji razvoj govora poteka zelo hitro tako na področju gest, besednjaka kot zgodnje slovnice, hkrati pa med enako starimi dojenčki in malčki prihaja do velikih individualnih razlik v razvoju govora. Rezultati kažejo tudi, da so različna področja govora med seboj pomembno povezana ter da imajo na zgodnji razvoj govora pomemben učinek nekateri dejavniki družinskega okolja, in sicer izobrazba staršev ter pogostost skupnega branja starša in malčka. **Sklep:** Zaradi hitrega razvoja govora v razvojnih obdobjih dojenčka in malčka je zelo pomembna zgodnja razvojnopsihološka diagnostika, ki zahteva dobro poznavanje specifičnih značilnosti zgodnjega govora; načrt ukrepanja, pa tudi poznavanje družinskih in širših socialnih dejavnikov, ki vplivajo na razvoj govora.

Ključne besede: razvoj govora, dojenček, malček, besednjak, zgodnja slovnica, izobrazba staršev, skupno branje, razvojnopsihološka diagnostika.

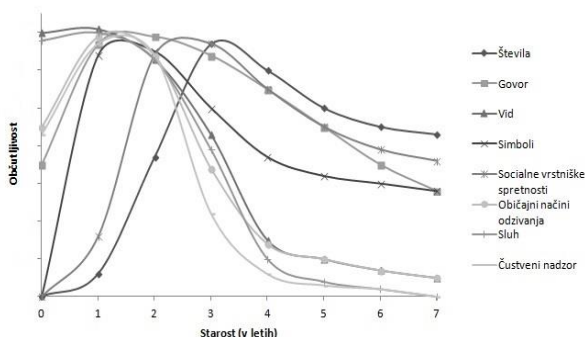
Abstract

Introduction: Infanthood and toddlerhood are sensitive developmental periods for language development. This manuscript presents the findings of two studies, sequential and longitudinal, aimed at examining the characteristics of early language development of Slovenian speaking infants and toddlers, in relation to the factors of family environment. **Methods:** A total of 563 Slovenian infants and toddlers aged 8 to 31 months were included in the sample of both studies. Using the Communicative Development Inventories, parents assessed various aspects of infants' and toddlers' language, namely the use of gestures, comprehensive and expressive vocabulary and early grammar. **Results:** The obtained results show that early language develops rapidly, both in the aspect of gestures, vocabulary and early grammar with substantial individual differences appearing in the development of language among infants and toddlers of the same age. The findings also suggest that various aspects of language are significantly interrelated, and that specific factors of family environment, namely parental education and the frequency of shared reading, have a significant effect on the early development of language. **Conclusion:** Due to the rapid development of language in infanthood and toddlerhood, early developmental diagnostics is of a key importance. It requires a profound knowledge of the specific characteristics of early language; a precise action plan as well as identification of family and wider social factors that influence the development of language.

Key words: language development, infant, toddler, vocabulary, early grammar, parental education, shared reading

I UVOD

Občutljiva obdobja v razvoju in učenju dojenčka, malčka, otroka so obdobja, ko je živčni sistem najbolj občutljivejši na prisotnost ali odsotnost spodbud ter interakcij. Zato se posameznik takrat najhitreje razvija in najučinkoviteje uči; izkušnje, pridobljene v tem obdobju, so intenzivne, dolgoročne in ireverzibilne (1). J. T. Bruer (2) meni, da razumevanje občutljivih obdobij v razvoju temelji na spoznanjih nevroznanosti o zgodnjem razvoju možganov z vidika njihove strukture in delovanja ter razumevanju vloge edukacije in starševstva, ki zagotavljajo spodbudno (simbolno in čustveno) okolje za zgodnje učenje.

Slika 1: Prikaz občutljivih obdobij za posamezna področja razvoja (prirejeno po 1, 3).

Največjo občutljivost za razvoj govora beležimo v razvojnem obdobju dojenčka in malčka, še posebej med 1. in 3. letom starosti (Slika 1). Podobno občutljivo obdobje kot govor imajo tudi druge spoznavne in socialne zmožnosti. Tudi pozneje v obdobju zgodnjega otroštva, vse tja do približno 6. oziroma 7. leta starosti, se govor otrok razvija hitro in se spreminja tako količinsko kot kakovostno.

Novorojenčki se rodijo s sposobnostjo razlikovanja glasov v vseh jezikih, ki jih govorimo ljudje, potem pa do približno 6. meseca starosti že usmerijo pozornost na specifične glasove svojega maternega jezika, ki ga poslušajo in slišijo v svojem okolju (2). Dojenček med 6. in 12. mesecem starosti hitro razvija predvsem fonološko zavedanje. Prve oblike sporazumevanja dojenčka z odraslo osebo potekajo z gestami in kretnjami, ki se začnejo razvijati po 8. mesecu starosti. Tomasello (4) razlikuje tri vrste gest oziroma kretenj. Razvojno najnižje so rutinske ali direktne geste (npr. dojenček dvigne roke, ker želi, da ga oseba dvigne); sledijo, praviloma med 9. in 13. mesecem starosti dojenčka, deiktčne geste ali kretnje kazanja, seganja po. Te se delijo na enostavne ali protoimperativne, s katerimi dojenček izraža svoje potrebe in želje, ter

zahtevnejše ali protodeklarativne, s katerimi želi vzbuditi pozornost drugih oseb in vzpostaviti socialni stik. Slednje omogočajo razvoj skupne vezane pozornosti. Razvojno najvišje geste so reprezentacijske, ki se delijo na ikonične (malček npr. razširi roke in maha z njimi ter s tem sporoča, da je ptica) in simbolne (malček geste uporablja v simbolni igri za pretvarjanje predmetov, oseb). Raziskovalci (npr. 5, 6) ugotavljajo, da so geste dojenčkov, starih od 10 do 11 mesecev, pomemben napovednik hitrosti naraščanja malčkovega besednjaka do 2. leta starosti.

Prva beseda je skupina glasov, ki jih malček govori in ima pomen. M. Whitehead (7) je prvo besedo opredelila s pomočjo treh meril: a) dojenček/malček govori besedo spontano; b) dojenček/malček rabi besedo stalno za označevanje iste osebe, dejavnosti, istega predmeta; c) besedo, ki jo dojenček/malček reče, prepozna odrasla oseba v različnih situacijah. Večina malčkov prve besede govori med 12. in 20. mesecem (8) starosti, pri čemer mnogo besed prepoznajo in razumejo, zlasti tistih, vezanih na rutino, že prej. Razvoj besednjaka poteka v obdobju malčka zelo hitro, tako z vidika količinskih kot kakovostnih sprememb, hkrati pa so tudi znotraj normativnega razvoja značilne velike individualne razlike v obsegu besednjaka enako ali podobno starih malčkov, ki so pogojene s hitrostjo razvoja in zunanjimi dejavniki (9). E. Bates in sodelavci (10) so v raziskavi, v kateri so besednjak s posebno standardizirano listo ocenjevale mame, ugotovili, da so dojenčki, stari 12 mesecev, govorili od 0 do 52 besed; malčki, stari 16 mesecev, od 0 do 347 besed in malčki, stari 30 mesecev, od 208 do 675 besed. Ko malčkov besednjak vključuje približno 150 besed, se praviloma zelo hitro uči novih. Običajno malček pridobi tri nove besede na teden, v času hitrega razvoja oziroma skokov v razvoju besednjaka pa od 8 do 10 besed na dan (5). Večina raziskovalcev (npr. 11, 12) potrjuje dva pomembna skoka v razvoju besednjaka malčka, in sicer prvi poteka med 16. in 20. mesecem, drugi pa med 24. in 30. mesecem starosti. Raziskovalci nekoliko različno opisujejo krivulje rasti besednjaka malčkov v različnih jezikovnih okoljih, na primer Kauschke in Hofmeister (13) navajata, da besednjak nemško govorečih malčkov v 2. letu starosti narašča eksponentno; E. Bates in sodelavca (14) pa za angleške malčke opisujejo naraščanje besednjaka s kvadratno funkcijo, torej pospešeno v času. Raziskovalci (15–17) podobno opisujejo tudi kakovostne značilnosti malčkovega besednjaka: malčki prve besede najpogosteje uporabljajo za poimenovanje stvari v neposrednem okolju, na primer za družinske člane, rutinske dejavnosti, dele telesa, igrače in igre, živali, za socialno interakcijo in nekoliko pozneje uporabijo besede, s katerimi opisuje značilnosti predmetov in odnose med

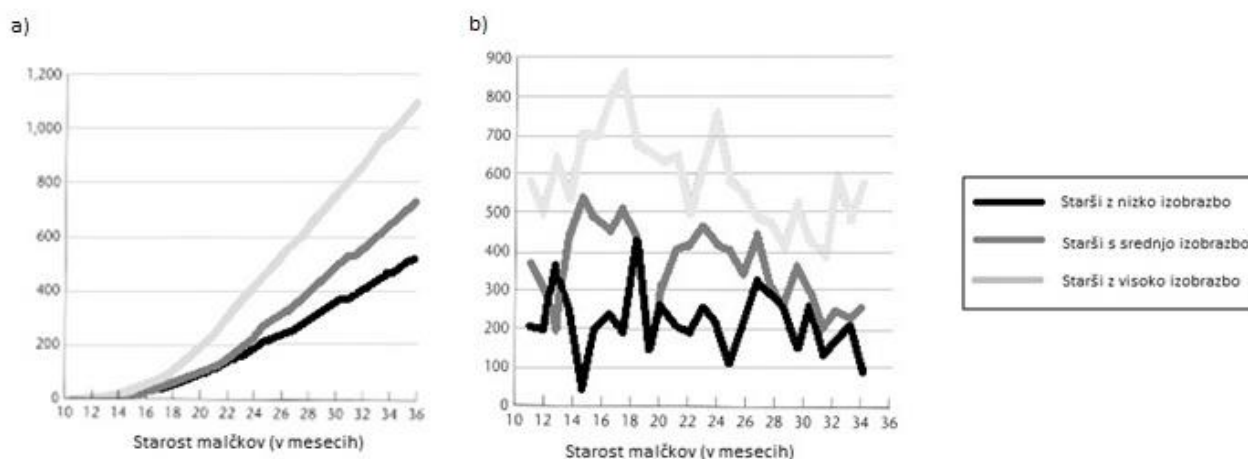
njimi. Izsledki vzdolžnih raziskav (npr. 14) potrjujejo, da je besednjak dojenčkov in malčkov visoko stabilen v času ter da je besednjak pozitivno povezan z razvojem slovnice, npr. povprečno dolžino in zapletenostjo stavkov (18). B. Hart in Risley (19) na osnovi izsledkov vzdolžne študije poročata, da se je besednjak malčkov, starih od 1 do 2 let, pomembno povezoval z besednjakom otrok, starih 3 leta, in otrok, starih od 9 do 10 let. Napredek malčka v skladiščnem razvoju se kaže v dodajanju pridevniških besed (npr. bela muca, majhna punčka) in mesta nahajanja predmetov (npr. dojenček postelja). Med 24. in 27. mesecem starosti malčki že oblikujejo stavke, sestavljene iz treh, štirih besed in v stavku vedno bolj pravilno rabijo skladnjo in oblikoslovje (npr. Na stolu sedi muca). Raziskovalci (20) tudi potrjujejo pomembno povezanost med obsegom besednjaka malčka in razvojem slovnice jezika.

Razvoj govora je tesno povezan z drugimi področji razvoja otrok, na primer z razvojem mišljenja, socialnega razumevanja, metaspoznavnih zmožnosti, razvojem čustvenega doživljanja in izražanja, moralnim in socialnim razvojem (npr. 21, 22). Poleg sočasne povezanosti govora z drugimi področji razvoja ima govor malčka in otroka v zgodnjem otroštvu tudi pomembno napovedno vrednost na otrokovo zgodnjo ter poznejšo akademsko pismenost ter znanje (npr. 23). Pravočasno prepoznavanje morebitnih razvojnih zaostankov in težav na področju razvoja govora ter ustrezna zgodnja intervencija sta zato še posebej pomembna tako z

vidika malčkovega aktualnega razvoja kot tudi z vidika poznejšega razvoja, zlasti na spoznavnem in socialnospoznavnem področju.

I.1 Varovalni dejavniki zgodnjega razvoja govora

Socialni, ekonomski in kulturni dejavniki družine so bili v več raziskavah prepoznani kot pomembni varovalni dejavniki za razvoj govora malčkov in otrok (npr. 24–26). Družinsko okolje na govor malčka in otroka učinkuje predvsem preko značilnosti govora staršev (jezikovni kod) v času vsakodnevnih dejavnosti, pogostosti in kakovosti literarnih dejavnosti (npr. skupno branje in gledanje televizije, obiskovanje knjižnice, lutkovnih otroških predstav) ter zagotavljanja simbolno bogatega okolja (npr. število vseh knjig, število otroških knjig in otroških revij, material za risanje in pisanje) (npr. 27, 28). Eden najpogosteje preučevanih vidikov družinskega okolja v povezavi z razvojem govora otrok je izobrazba staršev. Ta ima lahko neposredni ali posredni vpliv (npr. preko jezikovnega koda staršev, pogostosti in kakovosti skupnega branja, pogostosti vključevanja v simbolno igro) na govor malčkov in otrok, torej je dejavnik, s katerim lahko pojasnujemo velike individualne razlike v govoru, na primer v obsegu besednjaka malčkov ter splošni govorni zmožnosti otrok, znotraj normativnega razvoja in tudi razlike, ki presegajo normativni razvoj (npr. 29, 30).

Slika 2: a) obseg besednjaka malčkov, starih od 10 do 36 mesecev, glede na stopnjo izobrazbe njihovih staršev; b) število izjav, ki jih različno izobraženi starši namenijo dojenčku/malčku v eni uri (prirejeno po 31).

B. Hart in Risley (31) sta v vzdolžni raziskavi, v kateri so spremljali razvoj besednjaka malčkov, starih od 10 do 36 mesecev starosti, ugotovila, da je bil besednjak triletnih malčkov staršev s srednjo stopnjo izobrazbe za več kot 200 besed obsežnejši od besednjaka malčkov, ki so imeli starše z nizko izobrazbo, in hkrati za več kot 400 besed manjši od besednjaka malčkov staršev z

visoko izobrazbo. Razlike v obsegu besednjaka malčkov iz treh navedenih skupin so s starostjo naraščale (Slika 2a). Hkrati so potrdili tudi, da so starši malčkov z visoko izobrazbo pomembno pogosteje komunicirali z malčki kot starši malčkov s srednjo in nizko izobrazbo, in sicer so namenili malčkom pomembno večje število izjav na uro (Slika 2b), ki so se razlikovale tudi v funkciji (izjave

spodbude ali prepovedi) in pomembno večje število različnih besed. Tudi izsledki drugih raziskav (npr. 32) potrjujejo, da imajo malčki višje izobraženih mam bolj obsežen besednjak ter da oblikujejo daljše in bolj zapletene stavke ter prej pripovedujejo prve zgodbe kot njihovi vrstniki, ki imajo starše z nižjo izobrazbo.

Izobrazba mame je, kot poročajo raziskovalci (33, 34), pomembno povezana z njenimi prepričanji o pomenu zgodnjega spodbujanja govora, kar se kaže tako v pogostosti in količini pogovarjanja z dojenčkom/malčkom kot tudi v rabi razvitega jezikovnega koda, ki vključuje bolj raznolik besednjak, daljše izjave in rabo govora v različnih funkcijah (npr. za vzpostavljanje socialnih interakcij, razlaganje čustev, informiranje), pogostosti odzivanja na dojenčkove/malčkove izjave, primerni rabi na dojenčka/malčka usmerjenega govora, kakovosti skupnega branja in starosti dojenčkov/malčkov, pri kateri so jim začeli brati. V času interaktivnega skupnega branja starši namreč spodbujajo dojenčka/malčka k skupni vezani pozornosti, rabi gest kazanja, poimenovanju oseb in predmetov, z njim vstopajo v dialog, kar vse predstavlja spodbudno okolje za razvoj besednjaka malčkov. Kot ugotavljajo raziskovalci (35, 36), je za razvoj besednjaka malčkov, starih od 1,6 do 3 let, ter poznejši razvoj besednjaka in splošne govorne zmožnosti otrok ter njihove šolske uspešnosti pomembno, da starši malčku berejo pogosto ter redno, in to že v prvem letu dojenčkove starosti.

Podobno kot to velja za kakovostno družinsko okolje, tudi kakovosten vrtec, tako na ravni strukturne kot tudi procesne kakovosti, lahko predstavlja varovalni dejavnik za otrokov razvoj govora (npr. 37, 38). Ugotovitve več tujih pa tudi slovenskih raziskav kažejo, da imajo kakovostne spodbude, ki vključujejo na primer interaktivno skupno branje vzgojiteljice z otroki, spodbujanje simbolne igre, spodbujanje otrok k samostojnemu pripovedovanju in razlagi, vključevanje vzgojiteljice v vsakodnevne pogovore z otroki, pomemben pozitiven učinek na razvoj govora malčkov in otrok (39, 40). Še posebej pa avtorji izpostavljajo kompenzatorno vlogo kakovostnega vrtca za razvoj govora malčkov in otrok, ki prihajajo iz manj ugodnega družinskega okolja ter imajo starše z nizko izobrazbo; za te malčke je pomembno, da so v vrtec vključeni pri nižji starosti (npr. 41, 42).

Kot pomemben varovalni dejavnik zgodnjega razvoja govora dojenčkov/malčkov se je v več raziskavah pokazal tudi otrokov spol. Raziskovalci (npr. 43, 44) namreč ugotavljajo, da dojenčice uporabljajo več sporazumevalnih gest v primerjavi z dojenčki, malčice prej spregovorijo prvo besedo ter oblikujejo daljše stavke kot malčki. Učinek spola na govor otrok je

pomemben tudi pozneje v obdobju otroštva in mladostništva, čeravno je praviloma majhen (npr. 45).

1.2 Osnovni problem raziskave

Osnovni problem naše raziskave je bil razložiti osnovne specifičnosti zgodnjega razvoja govora slovenskih dojenčkov in malčkov, in sicer razvoj gest, besednjaka in začetne slovnice. Pri tem so nas zanimale primerjave v razvoju govora med različno starimi dojenčki ter malčki (prečni pristop preučevanja) in razvojne spremembe v govoru pri istih dojenčkih oziroma malčkih v različnih časovnih obdobjih (vzdolžni pristop). Razvoj govora dojenčkov in malčkov smo preučevali tudi v povezavi z izobrazbo staršev ter skupnim branjem – gre za dve v literaturi najpogosteje navajani spremenljivki, ki opredeljujeta kakovost družinskega okolja ter s katerima lahko pojasnujemo individualne razlike v govoru enako ali podobno starih dojenčkov in malčkov.

2 METODA

V nadaljevanju opisujemo rezultate dveh raziskav (v eni so bili podatki zbrani s prečnim, v drugi pa z vzdolžnim pristopom) o razvoju sporazumevalnih zmožnosti slovensko govorečih dojenčkov in malčkov.

2.1 Vzorec

V vzorca obeh raziskav so bili vključeni dojenčki in malčki iz družin, v katerih sta oba starša z dojenčkom ali malčkom govorila slovensko; vsi dojenčki in malčki so bili donošeni in brez diagnosticiranih težav v razvoju govora.

V vzorec prečne študije je bilo vključenih 512 dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 30 mesecev. 152 dojenčkov in malčkov (72 dojenčkov/malčkov in 80 dojenčic/malčic), je bilo starih od 8 do 16 mesecev, 360 malčkov (186 malčkov in 172 malčic) pa od 16 do 30 mesecev. Mame dojenčkov in malčkov so se razlikovale v zaključeni formalni izobrazbi, in sicer od zaključene osnovne šole do doktorata.

Začetni vzorec vzdolžne raziskave je vključeval 97 slovensko govorečih malčkov, starih 16 mesecev. Raziskava je bila izvedena v šestih zaporednih ocenjevanjih, ki so si sledila v petih trimesečnih intervalih, in sicer pri starostih malčkov 16, 19, 22, 25, 28 in 31 mesecev. Ob vsakem ocenjevanju so starši ocenili besednjak svojega malčka, popolni podatki za vseh šest ocenjevanj pa so bili pridobljeni za 51 malčkov (28 malčkov in 23 malčic), ki so predstavljali končni vzorec naše raziskave. Malčki so bili vključeni v vrtec med 11. in 12. mesecem starosti. Starši malčkov so se razlikovali v letih zaključene formalne izobrazbe, in sicer so imeli zaključenih od 11 do 18 let izobraževanja ($M = 15,01$, $SD = 1,72$).

Izobrazba staršev je bila v obeh vzorcih nekoliko pristrana v smer večjega deleža visoko izobraženih staršev.

2.2 Pripomočki

Sporazumevalne zmožnosti dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 16 mesecev, so starši ocenili z Listo razvoja sporazumevalnih zmožnosti: Besede in geste (LRSZ: Besede in geste; 46), sporazumevalne možnosti malčkov, starih od 16 do 30 mesecev, pa z Listo razvoja sporazumevalnih zmožnosti: Besede in stavki (LRSZ: Besede in stavki; 46).

Listi (podrobneje sta predstavljeni v Dodatku) sta slovenski priredbi svetovno uveljavljenega pripomočka za ocenjevanje sporazumevalnih zmožnosti dojenčkov in malčkov s strani staršev The MacArthur-Bates Communicative Development Inventories (9).

Demografski vprašalnik za starše

Starši so v obeh raziskavah v demografskem vprašalniku, ki je bil pripravljen za namen raziskav, označili, katero izmed naslednjih stopenj izobrazbe sta zaključila dojenčkova/malčkova mama in oče: 1) osnovna šola (8 let formalnega izobraževanja); 2) poklicna šola (11 let formalnega izobraževanja); 3) srednja strokovna šola ali gimnazija (12 let formalnega izobraževanja); 4) fakulteta (16 let formalnega izobraževanja); 5) magisterij ali doktorat znanosti (18 ali več let formalnega izobraževanja).

V vzdolžni raziskavi smo starše v demografskem vprašalniku prosili tudi za podatek o pogostosti skupnega branja z malčkom ter starosti malčka ob vstopu v vrtec. Starši so na vprašanje o tem, kako pogosto berejo svojemu malčku v tipičnem tednu, odgovorili na 6-stopenjski lestvici, in sicer 1) nikoli; 2) enkrat ali dvakrat; 3) trikrat ali štirikrat; 4) petkrat ali šestkrat; 5) sedemkrat; 6) več kot sedemkrat.

2.3 Postopek

V vzorca obeh raziskav smo vključili le tiste dojenčke in malčke, za katere so starši podpisali informirano pisno soglasje za sodelovanje v raziskavi.

Sporazumevalne zmožnosti dojenčkov in malčkov so v prečni raziskavi ocenjevale mame, ki so bile k sodelovanju povabljene v vrtcih, v katere so bili vključeni njihovi dojenčki in malčki, v zdravstvenem domu in preko treh spletnih strani, namenjenih staršem. Po zbranih informiranih soglasjih staršev za sodelovanje v raziskavi smo listi LRSZ: *Besede in geste* in LRSZ: *Besede in stavki* posredovali mamam na tri načine: mamam dojenčkov in malčkov, ki so bili vključeni v vrtec, so liste posredovale njihove vzgojiteljice; mamam v dispanzerju za predšolske otroke je liste posredovala pediatriinja; mamam, ki so se

na sodelovanje odzvale preko spletnih strani za starše, smo liste posredovali v elektronski obliki. Mame so listo izpolnile doma in jo v zaprti kuverti vrnile bodisi vzgojiteljici, pediatrijni ali jo po pošti poslale raziskovalkam. Mame, ki so odgovorile na vabilo k sodelovanju preko ene izmed spletnih strani za starše, so lahko listo dobile tudi elektronsko, jo nato izpolnile ter jo preko e-pošte vrnile raziskovalcem. Skupaj z listo so mame posredovale tudi izpolnjen demografski vprašalnik.

Malčki so bili v vzdolžno raziskavo izbrani preko vrtcev. Listo LRSZ: *Besede in stavki* smo poslali staršem po elektronski ali navadni pošti 7 dni pred datumom posameznega ocenjevanja. Starši (med 51 starši, ki so sodelovali do konca raziskave, je bilo 49 mam in 2 očeta) so izpolnjeno listo vrnili po elektronski ali navadni pošti v 7 dneh po prejemu. Ob zadnjem ocenjevanju, ko so bili malčki stari 31 mesecev, smo staršem poslali demografski vprašalnik.

3 REZULTATI

3.1 Količinske in kakovostne spremembe v razvoju sporazumevalnih zmožnosti dojenčkov in malčkov

Najprej navajamo rezultate prečne raziskave, v kateri smo dojenčke in malčke glede na kronološko starost razdelili v pet starostnih skupin: dojenčki in malčki, stari 8–12 mesecev; malčki, stari 13–16 mesecev; malčki, stari 16–20 mesecev; malčki, stari 21–25 mesecev in malčki, stari 26–30 mesecev.

Primerjava med različnimi starostnimi skupinami v splošnem kaže, da sporazumevalne zmožnosti dojenčkov in malčkov med 8. in 16. mesecem starosti naraščajo. Rezultati so pokazali, da večina (89 %) dojenčkov, starih 8 in 9 mesecev, kaže prve znake razumevanja govora (se odziva na svoje ime, na "Ne ne" in "Tam, glej!"); vsi dojenčki in malčki, stari od 10 do 15 mesecev, pa so kazali vse prve znake razumevanja govora. Poleg tega smo ugotovili, da večina dojenčkov, starih 8 in 9 mesecev, še ne ponavlja besed in ne poimenuje stvari v svoji okolici, medtem ko delež dojenčkov in malčkov, starih 14 in 15 mesecev, ki ponavljajo besede in poimenujejo stvari v okolju, že presega 70 %.

Starostne skupine dojenčkov in malčkov smo nadalje primerjali v uporabi zgodnjih in poznih gest ter predmetnih zamenjav med igro. Povprečno število sporazumevalnih in simbolnih gest ter dejavnosti je s starostjo dojenčkov in malčkov med 8. in 16. mesecem starosti naraščalo skoraj linearno. Dejavnosti in geste, ki so bile prisotne pri vsaj 80 % 12-mesečnih dojenčkov, smo poimenovali zgodnje geste; tiste, ki so bile prisotne pri manj kot 50 % 12-mesečnih dojenčkov in hkrati pri

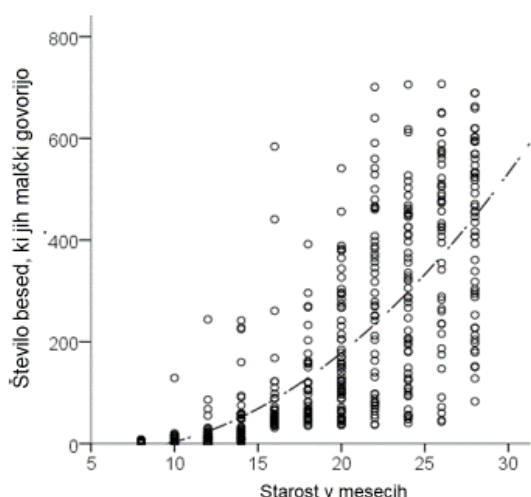
vsaj 50 % 15-mesečnih malčkov, pa smo poimenovali pozne geste. Redke geste so tiste, ki so bile prisotne pri manj kot 50 % 15-mesečnih malčkov. V Tabeli 1 vidimo, da s starostjo dojenčkov in malčkov narašča njihova raba poznih in redkih dejavnosti in gest. Poleg tega so

rezultati pokazali, da noben 8- in 9-mesečni dojenček še ni oblikoval predmetne zamenjave med igro, medtem ko jih te oblikuje 5 % 10- in 11-mesečnih dojenčkov, 32 % 12- in 13-mesečnih malčkov in 38 % 14- in 15-mesečnih malčkov.

Tabela 1: Odstotek dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 16 mesecev, ki rabijo različne dejavnosti in geste.

Dejavnosti in geste	zgodnje (%)	pozne (%)	redke (%)
Prve sporazumevalne geste	67	8	8
Igre in rutinske dejavnosti	33	33	17
Dejanja s predmeti	18	41	24
Pretvarja se, da je starš	0	15	85
Posnemanje dejavnosti odraslih	13	53	20

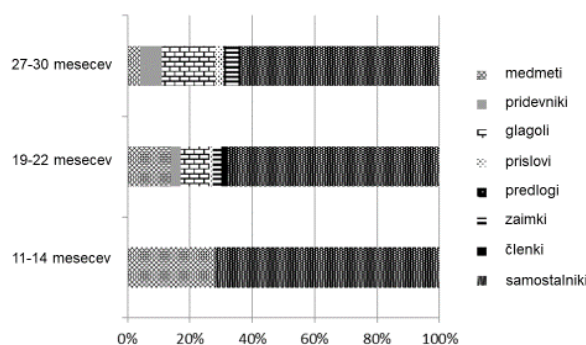
Preko različnih starostnih skupin smo v nadaljevanju analizirali naraščanje obsega besednjaka. Dobljeni rezultati so pokazali, da število besed, ki jih dojenčki in malčki razumejo in govorijo, razmeroma hitro narašča s starostjo, dojenčki in malčki pa razumejo več besed, kot jih govorijo. 8- in 9-mesečni dojenčki so razumeli v povprečju 31 besed, 14- in 15-mesečni malčki pa 200 besed; 8- in 9-mesečni dojenčki so govorili v povprečju 2 besedi, 14- in 15-mesečni malčki pa 42 besed. 16- in 17-mesečni malčki so govorili v povprečju 54 besed, medtem ko so najstarejši malčki, stari 28 in 29 mesecev, govorili že 394 besed. Analiza je pokazala, da je obseg besednjaka med 8. in 16. mesecem starosti naraščal pospešeno v času, naraščanje besednjaka pa lahko najbolje opišemo s kvadratno funkcijo (Slika 3). Hkrati pa so med dojenčki in malčki posamezne starostne skupine razmeroma velike individualne razlike v velikosti besednjaka.

Slika 3: Obseg besednjaka z naraščajočo starostjo dojenčkov in malčkov narašča s kvadratno funkcijo, pospešeno v času.

Poleg količinskih sprememb v obsegu besednjaka različno starih dojenčkov in malčkov smo preučili tudi

kakovostne spremembe besednjaka glede na rabo različnih besednih vrst. Dojenčke in malčke smo razdelili v tri starostne skupine, in sicer 11–14 mesecev, 19–22 mesecev in 27–30 mesecev ter izračunali povprečen odstotek posamezne besedne vrste v besednjaku. Rezultati so pokazali, da je besednjak dojenčkov in malčkov, starih od 11 do 14 mesecev, vključeval le medmete in samostalnike. V skupini malčkov, starih od 19 do 22 mesecev, se je odstotek obeh besednih vrst v besednjaku znižal, pojavile pa so se nove besedne vrste, in sicer pridevniki, glagoli, zaimki in prislovi. V besednjaku najstarejših malčkov, starih od 27 do 30 mesecev, so bile prisotne vse besedne vrste (Slika 4). V splošnem se je z naraščajočo starostjo znižal odstotek medmetov ter zvišal odstotek glagolov v besednjaku malčkov.

Slika 4: Odstotek različnih besednih vrst v besednjaku dojenčkov in malčkov v treh starostnih skupinah.

Analiza slovnice strukture govora malčkov, starih od 16 do 30 mesecev, je pokazala, da besede v stavke združuje približno petina najmlajših malčkov, starih 16 in 17 mesecev, približno polovica malčkov, starih od 18 do 21 mesecev, ter večina (več kot 80 %) malčkov, starih od 22 do 29 mesecev. Tako število pravilnih kot nepravilnih posploševanj slovnice pravil narašča s starostjo malčkov, odsotnost posploševanja slovnice pravil pa s starostjo upada. Malčki vseh starosti so v

povprečju uporabljali več pravih kot nepravilnih posploševanj slovničnih pravil. Tudi povprečna dolžina stavkov, ki so jih govorili malčki, je s starostjo precej enakomerno naraščala, in sicer so najmlajši malčki, stari 16 in 17 mesecev, v povprečju govorili enobesedne stavke, medtem ko so najstarejši malčki, stari 28 in 29 mesecev, govorili stavke, ki so v povprečju vključevali štiri besede. Malčki, stari od 16 do 21 mesecev, so v povprečju oblikovali razmeroma majhno število slovnično zapletenih stavkov (približno enega do dva zapletena stavka); malčki, stari 22 in 23 mesecev, pa že šest slovnično zapletenih stavkov. Število slovnično zapletenih stavkov je nato v govoru malčkov razmeroma enakomerno naraščalo do 16 zapletenih stavkov, ki so jih govorili najstarejši malčki, stari 28 in 29 mesecev.

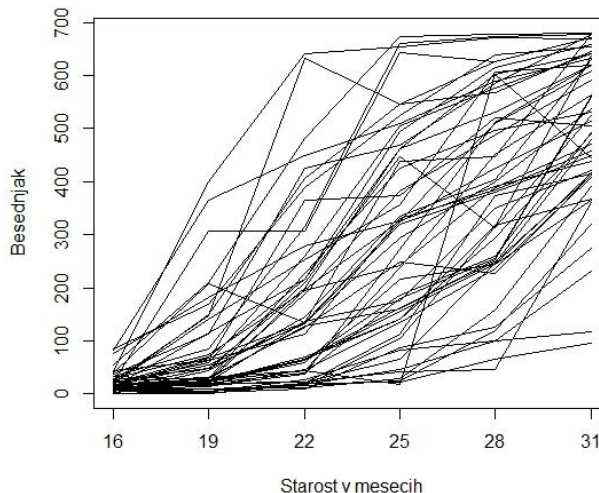
V vzdolžni raziskavi, v kateri smo spremljali razvojne spremembe v razvoju besednjaka, smo dobili podobne rezultate, in sicer sta obseg in variabilnost v obsegu besednjaka naraščala s starostjo malčkov v obdobju med 16. in 31. mesecem starosti. Prisotne so bile tudi velike individualne razlike v obsegu besednjaka malčkov pri vseh starostih, na primer pri starosti 16 mesecev so malčki govorili od 2 do 85 besed, medtem ko so pri starosti 31 mesecev govorili od 96 do 680 besed (Tabela 2).

Tabela 2: Obseg besednjaka malčkov pri različnih časih merjenja v starostnem obdobju med 16. in 31. mesecem starosti.

Starost v mesecih	M	SD	Min.	Max.
16	21,1	19,1	2	85
19	72,7	90,7	1	399
22	172,9	160,4	10	640
25	296,3	190,7	19	673
28	397,6	181,2	46	678
31	508,8	144,3	96	680

Dobljeni rezultati vzdolžne raziskave so pokazali, da je besednjak malčkov naraščal preko šestih ocenjevanj, vendar se je hitrost naraščanja besednjaka med malčki zelo razlikovala. Kot opisno mero povprečnega prirastka v besednjaku malčkov na mesec smo izračunali regresijske nagibe za dosežke v besednjaku za vsakega malčka posebej. Individualni povprečni porast besednjaka na mesec je bil med 6 in 50 besedami za posameznega malčka, povprečna vrednost pa 33,7 besed (standardni odklon 10,4 besed) na mesec. Na Sliki 5 prikazujemo izračunane individualne krivulje rasti besednjaka za posamezne malčke, vključene v vzorec. Čeprav so se individualne krivulje razlikovale po vzorcu rasti, je bila večina

monotono naraščajočih, kar kaže na splošen pozitivni trend v naraščanju besednjaka v času. Nekatere krivulje rasti so bile blizu linearnim; pri nekaterih malčkih je bil obseg besednjaka pri prvih dveh ali treh ocenjevanjih nizek, nato pa je hitro naraščal; pri nekaterih pa se je obseg besednjaka pri poznejših ocenjevanjih po ocenah staršev zmanjšal.

Slika 5: Individualne krivulje rasti besednjaka preko šestih ocenjevanj.

Za prva tri ocenjevanja, pri starostih 16, 19 in 22 mesecev, ko je bil besednjak malčkov v povprečju od 21,1 do 172,9 besed, smo analizirali tudi prvih deset najpogostejših novih besed, ki so jih govorili (Tabela 3).

Tabela 3: Deset najpogostejših novih besed v besednjaku malčkov pri treh različnih starostih.

16 mesecev	19 mesecev	22 mesecev
mama	kuku	muca
brrm	copat	pes
adijo / papa	avto	žoga
hov hov	hvala	voda
ne bom	halo	poppek
av	teta	malčkovo ime
oče	dedek	traktor
mu	bee bee	noga
mnjam	kokodak	letalo
mijav babica da	banana	krava žlica žaba

Iz Tabele 3 je razvidno, da je bila najpogostejša beseda, ki so jo govorili malčki, stari 16 mesecev, »mama«. Med prvimi desetimi najpogostejšimi besedami 16-mesečnih malčkov so bile besede za poimenovanje ljudi, besede, ki so se nanašale na socialne dejavnosti,

in medmeti. Med desetimi novimi najpogostejšimi besedami, ki so jih govorili malčki, stari 19 mesecev, so bile besede za poimenovanje ljudi, vozil, živali, hrane in socialnih dejavnosti. Nove besede v besednjaku malčkov, starih 22 mesecev, so bile tudi besede za poimenovanje živali, igrač in delov telesa. Zaradi vse večjega obsega besednjaka malčkov je imelo kar nekaj novih besed isto frekvenco pojavljanja.

3.2 Povezanosti med posameznimi področji sporazumevalnih zmožnosti dojenčkov in malčkov

Za analizo povezanosti med posameznimi področji govora dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 16 in od 16 do 30 mesecev, smo v prečni raziskavi izračunali parcialne koeficiente povezanosti, pri čemer smo nadzirali učinek starosti.

Tabela 4: Parcialni koeficienti povezanosti med različnimi področji LRSZ: Besede in geste.

	Besednjak (raba)	Dejavnosti in geste (zgodnje geste)	Dejavnosti in geste (pozne geste)
Besednjak (razumevanje)	0,47**	0,48**	0,52**
Besednjak (raba)		0,20*	0,18*
Dejavnosti in geste (zgodnje geste)			0,50**

* $p < 0,05$; **... $p < 0,01$.

Rezultati so pokazali, da so različna področja govora dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 16 mesecev, pomembno ter večinoma zmerno visoko pozitivno

povezana. Najvišje povezanosti so bile med zgodnjimi in poznimi gestami ter med razumevanjem besed in poznimi gestami.

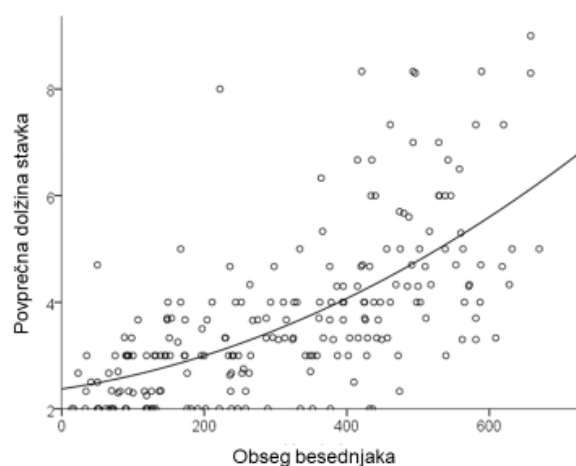
Tabela 5: Parcialni koeficienti povezanosti med različnimi področji LRSZ: Besede in stavki.

	2	3	4	5	Zapletenost stavkov
1 Besednjak	0,81**	0,37**	-0,82**	0,66**	0,70**
2 Posploševanje slovničnih pravil (pravilno)		0,18**	-0,89**	0,64**	0,74**
3 Posploševanje slovničnih pravil (nepravilno)			-0,61**	0,30**	0,06
4 Posploševanje slovničnih pravil (odsotnost)				-0,65**	-0,62**
5 Dolžina stavkov					0,60**

**... $p < 0,01$.

Nadalje smo ugotovili, da so dosežki malčkov, starih od 16 do 30 mesecev, na različnih področjih govora pomembno ter večinoma zmerno do visoko povezani med seboj.

Na Sliki 6 prikazujemo naraščanje povprečne dolžine stavkov, ki jih malčki govorijo, kot funkcijo obsega njihovega besednjaka.

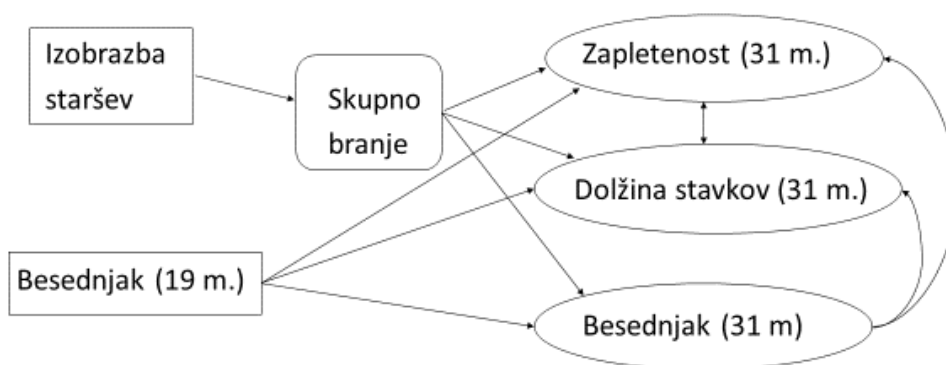

Slika 6: Odnos med obsegom besednjaka in povprečno dolžino stavkov v govoru malčkov.

3.3 Učinek izobrazbe staršev in skupnega branja na besednjak malčkov

V okviru vzdolžne raziskave smo preučili tudi učinek izobrazbe staršev in pogostosti skupnega branja na besednjak in slovnično strukturo govora malčkov. Oblikovali smo strukturni model poti, v katerem smo besednjak, slovnično zapletenost in povprečno dolžino stavkov, ki jih govorijo malčki, stari 31 mesecev, napovedovali z izobrazbo staršev, pogostostjo skupnega branja ter zgodnjim obsegom besednjaka pri 19 mesecih starosti. Pogostost skupnega branja smo v model vključili kot mediacijsko spremenljivko, ki posreduje pri učinku izobrazbe staršev na govor malčkov. Na Sliki 7 je prikazan oblikovani strukturni model s pomembnimi potmi učinkov. Dobljeni rezultati so pokazali dobro prilaganje tako oblikovanega modela ($\chi^2(2) = 2,146$, $p = 0,71$, $RMSEA = 0,000$, 95 % CI for $RMSEA = [0,000, 0,157]$, $CFI = 1,00$, $TLI = 1,06$, $SRMR = 0,026$; koeficient determinacije za dosežek na besednjaku pri 31 mesecih je bil 0,395). Ugotovili smo,

da je obseg besednjaka malčkov pri 31 mesecih starosti visoko povezan z obsegom besednjaka pri 19 mesecih. Obseg besednjaka 31-mesečnih malčkov je prav tako pomembno napovedala pogostost skupnega branja staršev in malčkov, katerega pomemben napovednik je bila izobrazba staršev. Tako slovnično zapletenost kot tudi povprečno dolžino stavkov 31-mesečnih malčkov je pomembno napovedoval obseg besednjaka, in sicer tako zgodnji besednjak pri 19 mesecih kot tudi besednjak pri 31 mesecih starosti. Poleg tega je povprečno dolžino stavkov, ki so jih pri 31 mesecih starosti govorili malčki, pomembno napovedovala pogostost skupnega branja. Analiza neposrednih učinkov je pokazala majhen statistično pomemben učinek izobrazbe staršev (preko pogostosti skupnega branja) na besednjak, slovnično zapletenost stavkov in povprečno dolžino stavkov pri 31 mesecih malčkove starosti.

Slika 7: Strukturni model poti z označenimi pomembnimi potmi učinkov.

4 RAZPRAVA

Namen prikazane prečne in vzdolžne raziskave je bil pojasniti značilnosti in dejavnike zgodnjega razvoja govora slovensko govorečih dojenčkov in malčkov. Naše ugotovitve v splošnem kažejo, da razvoj govora na različnih področjih, kot so geste, besednjak in slovnična struktura, v obdobju dojenčka in malčka poteka zelo hitro in so v skladu z navedbami avtorjev (npr. 1, 3), ki razvojni obdobji dojenčka in malčka opredeljujejo kot občutljivi za razvoj govora.

Ugotovili smo, da raba sporazumevalnih in simbolnih gest, ki kaže na razvoj zmožnosti nebesednega sporazumevanja ter simbolnega mišljenja in je hkrati povezana z razvojem skupne vezane pozornosti ter besednjaka (npr. 5, 6), v obdobju med 8. in 16.

mesecem starosti dojenčkov in malčkov hitro in skoraj linearno narašča. Prve geste, ki so jih dojenčki in malčki rabili, so bile predvsem sporazumevalne geste (npr. pomaha »pa-pa«), igre in rutinske dejavnosti (npr. se igra skrivalnice »ku-ku«); pozneje so malčki rabili tudi simbolne geste, s katerimi predvsem v simbolni igri posnemajo dejavnosti odraslega (npr. sesa s sesalnikom) in se pretvarjajo, da so starši (npr. se pogovarja z igrarico dojenčkom, ga hrani).

Nadalje smo ugotovili, da po 8. mesecu starosti velika večina, med 10. in 15. mesecem pa vsi dojenčki in malčki kažejo prve znake razumevanja govora (ko se npr. odzovejo na svoje ime ali na prepoved »ne-ne«). Medtem ko večina dojenčkov, starih 8 in 9 mesecev, še ne govori besed, pa več kot 70 % malčkov, starih 14 in 15 mesecev, govori besede, s katerimi poimenuje stvari v svojem okolju. Podobno kot navajajo drugi avtorji (npr.

9), tudi naši rezultati kažejo, da je razumevanje besed v razvoju predhodno njihovi rabi. Besednjak malčkov, vključenih v naš vzorec, je z naraščajočo starostjo naraščal hitro in pospešeno v času. O podobnem vzorcu razvoja besednjaka poročajo tudi E. Bates in sodelavca (14) za angleško govoreče malčke. Med 8. in 9. mesecem ter 14. in 15. mesecem starosti je tako število besed, ki so jih dojenčki in malčki razumeli, naraslo z 31 na 200. Podobno velja za število besed, ki so jih malčki govorili, in sicer so 14- in 15-mesečni malčki v povprečju govorili 42 besed, malčki, stari 28 in 29 mesecev, pa že 394 besed. Za razvoj zgodnjega besednjaka so značilne tudi velike individualne razlike med dojenčki in malčki enake starosti, ki nujno ne predstavljajo odklonov v normativnem razvoju (9, 10). Variabilnost v obsegu besednjaka se je na našem vzorcu z naraščajočo starostjo malčkov večala. Tako so na primer malčki pri 16 mesecih starosti govorili od 2 do 85 besed, pri 31 mesecih pa od 96 do 680 besed. Krivulje rasti besednjaka malčkov med 16. in 31. mesecem starosti pa kažejo tudi na različno hitrost naraščanja besednjaka, saj je bil individualni povprečni porast besednjaka na mesec od 6 do 50 besed.

Ugotovitve raziskave kažejo tudi, da gre v razvoju besednjaka dojenčkov in malčkov za hitre kakovostne spremembe, ki se kažejo v rabi različnih besednih vrst. V splošnem se je z naraščajočo starostjo v besednjaku malčkov bistveno znižal delež medmetov in zvišal delež glagolov, delež samostalnikov pa je ostal razmeroma največji, kar je primerljivo z ugotovitvami več drugih avtorjev (npr. 15, 17). Podrobnejša analiza besednjaka malčkov je pokazala, da je bila najpogostejša beseda 16-mesečnih malčkov »mama«. Med prvimi desetimi najpogostejšimi besedami 16-mesečnih malčkov so bile sicer besede za poimenovanje ljudi (npr. »oče«), besede, ki so se nanašale na socialne dejavnosti (npr. »pa-pa«) in medmeti (npr. »brmm«). Med desetimi najpogostejšimi novimi besedami, ki so jih govorili malčki po preteku treh mesecev, so bile besede za poimenovanje ljudi (npr. »teta«), vozil (npr. »avto«), hrane (npr. »banana«), živali (npr. »kokodak«) in socialnih dejavnosti (npr. »hvala«). Nove besede v besednjaku malčkov pri starosti 22 mesecev pa so bile tudi besede za poimenovanje živali (npr. »muca«), igrač (npr. »žoga«) in delov telesa (npr. »noga«). Ugotovitve se ujemajo z ugotovitvami nekaterih drugih avtorjev (npr. 15, 17) o tem, da prve besede malčkov najpogosteje označujejo stvari v neposrednem okolju, na primer družinske člane, rutinske dejavnosti, dele telesa, igrače in živali ter se nanašajo na socialne interakcije.

Dobljeni rezultati so pokazali, da se je govor dojenčkov in malčkov hitro razvijal tudi z vidika slovnične strukture. Združevanje besed v stavke je pomemben mejnik v razvoju govora, ki malčku omogoči, da na nov

način strukturira in sporoča svoje misli (11). Besede v stavke je združevala približno petina malčkov, starih 16 in 17 mesecev, ter večina malčkov, starih 28 in 29 mesecev. Malčki so po 16. mesecu starosti vse pogosteje nepravilno in pravilno posploševali slovnična pravila, kar kaže na to, da so posamezna slovnična pravila, na primer, kako se tvori množina, že usvojili, vendar so jih v nekaterih primerih nepravilno posplošili. Med pomembnimi pokazatelji razvoja slovnične strukture govora je tudi povprečna dolžina stavkov, ki jih govorijo malčki (npr. 9). Dobljeni rezultati so pokazali, da je povprečna dolžina stavkov, ki so jih govorili malčki, s starostjo precej enakomerno naraščala od enobesednih stavkov, ki so jih govorili najmlajši malčki, stari 16 in 17 mesecev, do stavkov s povprečno štirimi besedami, ki so jih govorili malčki, stari 28 in 29 mesecev. Poleg tega, da so malčki govorili vedno daljše stavke, so bili ti hkrati tudi vedno bolj slovnično zapleteni. Podobno kot poroča več drugih avtorjev (npr. 18, 20), smo ugotovili, da so različna področja govora dojenčkov in malčkov pomembno povezana. Mački, ki so imeli obsežnejši besednjak ne glede na starost, so oblikovali daljše in slovnično bolj zapletene stavke ter so pogosteje posploševali slovnična pravila.

V okviru vzdolžne raziskave smo preučili tudi učinek dejavnikov družinskega okolja, in sicer izobrazbe staršev in pogostosti skupnega branja, na besednjak in slovnično strukturo govora malčkov. Dobljeni rezultati podpirajo ugotovitve več drugih avtorjev (npr. 32, 34) o pomenu družinskega okolja za otrokov zgodnji govorni razvoj. Ugotovili smo, da je pogostost skupnega branja starša in malčka pomemben napovednik besednjaka in povprečne dolžine stavkov 31 mesecev starih malčkov. Tudi več drugih avtorjev (npr. 35, 36) poudarja velik pomen zgodnjega, pogostega in kakovostnega skupnega branja za otrokov govorni razvoj v različnih razvojnih obdobjih. Eden najpomembnejših dejavnikov družinskega okolja, ki vplivajo na razvoj govora malčkov in otrok, je izobrazba staršev (npr. 31). Gre za spremenljivko, ki se visoko povezuje z družinsko pismenostjo ter kakovostjo in pogostostjo skupnega branja staršev in otrok, zato je njen učinek še toliko večji (npr. 33, 34). Ugotovitve naše raziskave kažejo, da je bila izobrazba staršev pomembno povezana s pogostostjo skupnega branja v družinskem okolju, kar pomeni, da so višje izobraženi starši pogosteje brali svojim malčkom, hkrati pa je imela preko pogostosti skupnega branja pomemben posredni učinek tako na obseg besednjaka kot na slovnično strukturo govora 31-mesečnih malčkov.

5 ZAKLJUČEK

Na podlagi ugotovitev predstavljenih raziskav lahko zaključimo, da v obdobjih dojenčka in malčka prihaja do hitrih in pomembnih količinskih in kakovostnih razvojnih sprememb v govoru, kar potrjuje, da gre za občutljivi obdobji za razvoj govora. Dobljeni rezultati so tudi pokazali, da so za zgodnji razvoj govora značilne velike individualne razlike med enako starimi dojenčki in malčki, in sicer v obsegu in hitrosti naraščanja besednjaka, ki sta lahko v mejah normativnega razvoja. Nadalje lahko zaključimo, da so različna področja govora dojenčkov in malčkov med seboj povezana, kar kaže na to, da dojenčki, ki uporabljajo več sporazumevalnih in simbolnih gest, razumejo in govorijo več besed, malčki, ki govorijo več besed, oblikujejo tudi daljše in bolj zapletene stavke. Naše ugotovitve pa nenazadnje kažejo tudi na pomen nekaterih dejavnikov družinskega okolja, in sicer izobrazbe staršev in pogostosti skupnega branja za razvoj malčkovega govora.

Predstavljeni rezultati so prvi, ki celovito opisujejo zgodnji razvoj govora, značilen za slovensko govoreče dojenčke in malčke. Zato nudijo pomembno osnovo za zagotavljanje zgodnje razvojnopsihološke diagnostike govora dojenčkov in malčkov. Zgolj pravočasna in natančna diagnostika, ki razlikuje med individualnimi razlikami v normativnem razvoju ter morebitnimi razvojnimi zaostanki na področju govora, omogoča

oblikovanje in nudenje ustrezne in uspešne strokovne pomoči, ki upošteva vlogo različnih dejavnikov, tako dejavnikov dojenčka oziroma malčka kot tudi dejavnikov družinskega in širšega socialnega okolja. Povezanost zgodnjega razvoja govora z drugimi področji razvoja ter stabilnost v razvoju govora in dolgoročni vpliv zgodnjega govora na poznejši razvoj posameznika je še dodaten razlog za pravočasno celovito obravnavo ob morebitnih razvojnih zaostankih v razvoju govora dojenčkov in malčkov.

Pri oblikovanju zaključkov pa moramo upoštevati tudi nekatere omejitve predstavljenih raziskav. Ena od teh izhaja iz dejstva, da je bil govor dojenčkov in malčkov ocenjen s strani staršev, ki so po eni strani veljavni ocenjevalci zgodnjega govora dojenčka in malčka, saj z njimi preživijo veliko časa pri raznolikih dejavnostih, hkrati pa so lahko njihove ocene do določene mere tudi subjektivne. Ob razlagi pomena družinskih dejavnikov moramo upoštevati tudi, da so bili vsi malčki v vzdolžni študiji vključeni v vrtec v prvem letu starosti (zaradi česar učinka vrtca na govor malčkov nismo posebej nadzirali), kjer so bili deležni različnih dejavnosti za spodbujanje razvoja govora s strani vzgojiteljic. Kot kažejo izsledki nekaterih raziskav (npr. 41, 42), kakovosten vrtec vsaj deloma učinkuje kot kompenzatorni dejavnik za razvoj govora malčkov iz manj spodbudnega družinskega okolja, če so v vrtec vključeni pred tretjim letom starosti.

Nasprotje interesov: nasprotja interesov ne obstajajo.

Financiranje: raziskavi sta bili financirani v okviru programske skupine na področju psihologije Uporabna razvojna psihologija.

Etika raziskovanja: za sodelovanje v raziskavah so bila pridobljena informirana pisna soglasja staršev. Raziskovanje je potekalo v skladu z načeli etike psihološkega raziskovanja.

LITERATURA

1. Doherty G. The basis for school readiness. Gatineau, Quebec: HRDC Publication Centre, 1997.
2. Bruer JT. The myth of the first three years. A new understanding of early brain development and lifelong learning. New York: Free Press, 1999.
3. McCain MN, Frauser Mustard J. Early years study (final report). Toronto: Children's Secretariat, 1999.
4. Tomasello M. Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
5. Karmiloff K, Karmiloff-Smith A. Pathways to language. Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 2001.
6. Tomasello M. The cultural origins of human cognition. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
7. Whitehead M. Supporting language and literacy with young children. Buckingham: Open University Press, 1999.
8. Tomasello M, Bates E. General introduction. V: Tomasello M, Bates E, urednika. Language development. The essential readings. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2001: 1-11.
9. Fenson L, Dale PS, Reznick JS, Thal D, Bates E, Hartung JP et al. MacArthur Communicative Development Inventories. User's Guide and Tehnical Manual. Baltimore: Paul H. Brookers Publishing Co, 2004.
10. Bates E, Marchman V, Thal D, Fenson L, Dale PS, Reily JS et al. Developmental and stylistic variation on the composition of early vocabulary. *Journal of Child Language* 1994; 21: 85-124.
11. Bates E, Goodman JC. On the inseparability of grammar and the lexicon: Evidence from acquisition. V: Tomasello M, Bates E, urednika. Language development. The essential readings. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2001: 134-162.
12. Reznick JS, Goldfield BA. Diary vs. representative checklist assessment of productive vocabulary. *Journal of Child Language* 1994; 21: 465-472.

13. Kauschke C, Hofmeister C. Early lexical development in German: A study on vocabulary growth and vocabulary composition during the second and third year of life. *Journal of Child Language* 2002; 29: 735–757.
14. Bates E, Dale P, Thal D. Individual differences and their implications for theories of language development. V: Fletcher P, MacWhinney B, urednika. *Handbook of child language*. Oxford: Basil Blackwell, 1995: 96–151.
15. Caselli MC, Casadio P, Bates E. Lexical development in English and Italian. V: Tomasello M, Bates E, urednika. *Language development. The essential readings*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2001: 76–100.
16. Kern S. Lexicon development in French-speaking infants. *First Language* 2007; 27: 227–250.
17. Wehberg S, Vach W, Bleses D, Thomson P, Madsen TO, Basboll H. Danish children's first words: Analysing longitudinal data based on monthly CDI parental reports. *First Language* 2007; 27: 361–383.
18. Stolt S, Haataja L, Lapinleimu H, Lehtonen L. Associations between lexicon and grammar at the end of the second year in Finnish children. *Journal of Child Language* 2009; 36: 779–806.
19. Hart B, Risley TR. *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore, MD: Paul H Brookes Publishing, 1995.
20. Can DD, Ginsburg-Block M, Michnick Golinkoff R, Hirsh-Pasek K. A long-term predictive validity study: Can the CDI short form be used to predict language and early literacy skills four years later? *Journal of Child Language* 2013; 40: 821–835.
21. Baldock P. *The place of narrative in the early years curriculum. How the tale unfolds*. London: Routledge, 2006.
22. Vygotsky LS. Play and its role in the mental development of the child. *Soviet Psychology* 1967; 5: 6–18.
23. Marjanovič Umek L, Sočan G, Grgič K. Šolska ocena: Koliko jo lahko pojasnimo z individualnimi značilnostmi mladostnika in koliko z dejavniki družinskega okolja. *Psihološka obzorja* 2006; 15: 25–52.
24. Fekonja Peklaj U, Marjanovič Umek L, Kranjc S. Otrokov govorni razvoj v povezavi z njegovim spolom in izobrazbo staršev. *Psihološka obzorja* 2005; 14: 53–79.
25. Fernald A, Marchman VA, Weisleder A. SES differences in language processing skill and vocabulary are evident at 18 months. *Developmental Science* 2013; 16: 234–248.
26. Rowe ML, Raudenbush S, Goldin-Meadow S. The pace of vocabulary growth helps predict later vocabulary skill. *Child Development* 2012; 83: 508–525.
27. Lonigan CJ. Emergent literacy skills and family literacy. V: Wasik BH, urednica. *Handbook of family literacy*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2004: 57–81.
28. Marjanovič Umek L, Podlesek A, Fekonja U. Assessing home literacy environment: Relation to the child's language comprehension and expression. *European Journal of Psychological Assessment* 2005; 21: 271–281.
29. Butler S, McMahon C, Ungerer JA. Maternal speech style with paralinguistic twin infants. *Infant and Child Development* 2003; 12: 129–143.
30. Marjanovič Umek L, Fekonja Peklaj U, Sočan G, Tašner V. A socio-cultural perspective on children's early language: A family study. *European Early Childhood Education Research Journal* 2015; 23: 69–85.
31. Hart B, Risley TR. The early catastrophe. The 30 million word gap by age 3. *American Educator* 2003; Spring: 4–9.
32. Bornstein MH, Haynes OM. Vocabulary competence in early childhood: Measurement, latent construct, and predictive validity. *Child Development* 1998; 69: 654–671.
33. DeBaryshe BD. Maternal belief systems: Linchpin in the home reading process. *Journal of Applied Developmental Psychology* 1995; 16: 1–20.
34. Foy JG, Mann V. Home literacy environment and phonological awareness in preschool children: Differential effects for rhyme and phoneme awareness. *Applied Psycholinguistics* 2003; 24: 59–88.
35. Farrant BM. Joint attention and parent-child book reading: Keys to help close gaps in early language development, school readiness and academic achievement. *Family Matters* 2012; 91: 38–46.
36. Farrant B, Zubrick SR. Parent-child book reading across early childhood and child vocabulary in the early school years: Findings from the longitudinal study of Australian children. *First Language* 2013; 33: 280–293.
37. Barnett WS. Long-term effects of early childhood programs on cognitive and school outcomes. *Future Children* 1995; 5: 25–50.
38. NICHD Early Child Care Research Network. The relation of child care to cognitive and language development. *Child Development* 2000; 71: 960–980.
39. Marjanovič Umek L, Hacin K, Fekonja U. Children's early literacy: The effect of preschool and family factors. *Sodobna pedagogika* 2018; 69: 126–144.
40. Wray D, Medwell J. *Literacy and language in the primary years*. London: RoutledgeFalmer, 2002.
41. Barnett WS. Long-term effects of early childhood programs on cognitive and school outcomes. *Future Children* 1995; 5: 25–50.
42. Marjanovič Umek L, Fekonja U. Učinek vrtca na otrokov govorni razvoj: slovenska vzdolžna študija. *Sodobna pedagogika* 2006; 57: 44–64.
43. Eriksson M, Marschik PB, Tulviste T, Almgren M, Pérez Pereira M, Wehberg S et al. Differences between girls and boys in emerging language skills: Evidence from 10 language communities. *British Journal of Developmental Psychology* 2012; 30: 326–343.
44. Simonsen HG, Kristoffersen KE, Bleses D, Wehberg S, Jørgensen RN. The Norwegian Communicative Development Inventories: Reliability, main developmental trends and gender differences. *First Language* 2014; 34: 3–23.
45. Marjanovič Umek L, Fekonja Peklaj U. Gender differences in children's language: A meta-analysis of Slovenian studies. *CEPS Journal* 2017; 7: 97–111.
46. Marjanovič Umek L, Fekonja Peklaj U, Sočan G, Komidar L. *Ocenjevanje sporazumevalnih zmožnosti dojenčkov in malčkov*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

DODATEK: PODROBNEJŠI OPIS LRSZ: BESEDE IN GESTE TER LRSZ: BESEDE IN STAVKI

LRSZ: Besede in geste je sestavljena iz dveh delov, in sicer prvega dela Prve besede in drugega dela Dejavnosti in geste. Prvi del vključuje štiri področja: Prvi znaki razumevanja, Izjave, Začetek govora in Besednjak. Področje Prvi znaki razumevanja se nanaša na to, ali dojenček/malček kaže znake razumevanja govora z odzivanjem na znane besede. Področje Izjave sestavlja seznam preprostih izjav, za katere starši označijo, ali jih dojenček/malček razume. Področje Začetek govorjenja se nanaša na to, ali dojenček/malček ponavlja besede in/ali dele stavkov ter poimenuje stvari v okolici. Področje Besednjak je najbolj obsežno in vključuje seznam 396 besed, ki so razvrščene v 19 skupin (npr. Medmeti, Živali, Besede, s katerimi poimenujemo čas, Pridevniki, Zaimki). Za vsako izmed besed starš označi, ali jo dojenček/malček razume in ali jo tudi govori. Drugi del liste vključuje šest področij: Prve sporazumevalne geste, Igre in rutinske dejavnosti, Dejanja s predmeti, Pretvarja se, da je starš, Posnemanje dejavnosti odraslih in Predmetne zamenjave. Področje Prve sporazumevalne geste vključuje opise gest, ki označujejo dojenčkovo/malčkovo namerno sporazumevanje z drugimi, in sicer geste dajanja, kazanja in iztegovanja ter konvencionalne sporazumevalne geste (npr. »Pošilja poljubčke z razdalje.«). Področje Igre in rutinske dejavnosti vključuje opise iger in dejavnosti, ki predstavljajo socialne interakcije dojenčka/malčka z odraslimi in so osnova poznejšim sporazumevalnim zmožnostim (npr. Igra se skrivnice/»ku ku«.). Področje Dejanja s predmeti vključuje opise dejanj, ki kažejo na dojenčkovo/malčkovo razumevanje predmetov in njihove ustrezne uporabe (npr. »Natakne si kapo.«). Področje Pretvarja se, da je starš vključuje opise dejavnosti, ki opisujejo prve prave simbolne geste, ki se v dojenčkovi/malčkovi spontani igri tipično razvijejo nekaj mesecev po tem, ko že izvaja dejanja, opisana na področjih Dejanja s predmeti in Posnemanje dejavnosti odraslih (npr. »Dojenčka položi v posteljo.«). Področje Posnemanje dejavnosti odraslih vključuje opise dejanj, ki se nanašajo na dojenčkovo/malčkovo posnemanje dejavnosti odraslih (npr. »S fenom si fena lase.«). Starš za vsako gesto ali dejavnost označi, ali jo malček uporablja oziroma izvaja ali ne. Dosežke na področjih Prve sporazumevalne geste ter Igre in rutinske dejavnosti

se sešteje v delni dosežek Dejavnosti in geste (zgodnje geste), dosežke na področjih Dejanja s predmeti, Pretvarja se, da je starš in Posnemanje dejavnosti odraslih pa v delni dosežek Dejavnosti in geste (pozne geste). Dosežki na vseh petih področjih se seštejejo v skupni dosežek Dejavnosti in geste (skupne geste). Zadnje področje Predmetne zamenjave vključuje vprašanje o tem, ali dojenček/malček med igro oblikuje predmetne zamenjave, ki so pomemben pokazatelj njegove sposobnosti simbolnega pretvarjanja. Zanesljivost liste je zadovoljivo visoka: alfa koeficient zanesljivosti, izračunan na vzorcu 152 dojenčkov in malčkov, starih od 8 do 16 mesecev, se giblje od 0,79 do 0,99 za različna področja.

LRSZ: Besede in stavki je sestavljena iz dveh delov, in sicer prvega dela Besede, ki jih govorijo malčki, in drugega dela Stavki in slovnica. Prvi del vključuje dve področji, in sicer Besednjak ter Pretekli in prihodnji dogodki ter odsotni predmeti in osebe. Besednjak vključuje seznam 680 besed, ki so razvrščene v 22 skupin (npr. Živali, Vozila, Igrače, Pridevniki, Glagoli). Za vsako izmed besed starš označi, ali jo malček govori. Področje Pretekli in prihodnji dogodki ter odsotni predmeti in osebe vključuje vprašanja o pogostnosti malčkovih izjav, ki se nanašajo na pretekle in prihodnje dogodke ter odsotne stvari. Drugi del liste vključuje štiri področja: Oblika in pomen besed, Posploševanje slovničnih pravil, Dolžina stavkov in Zapletenost stavkov. Področje Oblika in pomen besed vključuje vprašanja o pogostnosti malčkove rabe množine, svojine, dovršnih in nedovršnih glagolov in preteklika. Področje Posploševanje slovničnih pravil vsebuje seznam množinskih samostalnikov, ki so zapisani v pravilni in napačni obliki množine, in glagolov, zapisanih v pravilni in napačni obliki prve osebe ednine, starš pa označi ali malček pravilno ali nepravilno uporablja določeno slovnično pravilo. Temu področju sledi vprašanje o tem, ali malček že združuje dve ali več besed, torej oblikuje večbesedne izjave. Če starši odgovorijo, da njihov malček že združuje dve besedi ali več v stavek, odgovarjajo tudi na postavke na zadnjih dveh področjih. Področje Dolžina stavkov od staršev zahteva, da napišejo tri najdaljše stavke, ki jih je malček povedal. Dosežek na tem področju je povprečna dolžina treh najdaljših stavkov, ki jih malček govori. Področje Zapletenost stavkov pa se nanaša na slovnično zapletenost malčkovih izjav. Zanesljivost liste je razmeroma visoka: alfa koeficient zanesljivosti, izračunan na vzorcu 360 malčkov, starih od 16 do 30 mesecev, se giblje od 0,88 do 0,98 za različna področja.